

сократить время принятия определенного решения, более динамично и гибко реагировать на изменения на рынке или в целом в экономике. Иногда же наоборот, только собственник в лице государства может сократить трансакционные издержки каждого пользователя природным объектом. В данном случае имеет место экономия от масштаба.

Литература

1. R. Coase The Nature of Firm // Economic, April, 1937.p. 386-402.
2. Уильямсон О.И. Экономические институты капитализма: Фирмы, рынки, «отношенческая» контракция / Научное редактирование и вступительная статья В. С. Катяло; пер. с англ. Ю. Е. Благова, В. С. Катяло, Д. С. Славнова, Ю. В. Федотова, Н. Н. Цытович. – СПб.: Лениздат; CEV Press, 1996. – 702 с.
3. Дементьев В.В. Институты и поведение: социальный подход // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. Вып. 89-1. Донецк. –2005. – С. 5-19.
4. Дементьев В.В. Институты, поведение, власть // Постсоветский институционализм / Под ред. Р.М. Нуреева, В.В. Дементьева. – Донецк: «Каштан», 2005. – С. 102-125.
5. Stigler G. The Economics of Information// The Journal of Political Economy. – 1961. – V.69.№3,- pp.213-225.
6. Булеев И.П., Шепеленко О.В. Трансакции

и их роль в системе рыночных отношений //Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. Випуск 31-1(117). Донецьк, ДонНТУ, 2007. – С.142-146.

7. Крикавський С.В. Інноваційний потенціал логістичного мислення // Україна та її регіони на шляху до інноваційного суспільства / концептуальні доповіді VII Міжнародної науково-практичної конференції. – Донецьк, 31 жовтня – 1 листопада 2006 р.: «Юго-Восток ЛТД» –2006. – С. 55-74.

8. Тарасенко О.В. Фактори, що впливають на рівень трансакційних витрат //Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. Випуск 31-1(117). Донецьк, ДонНТУ, 2007. – С 120-125.

9. Дементьев В. Е. Доверие – фактор функционирования и развития современной рыночной экономики // Российский экономический журнал. – 2004. –№8. – С. 46-65.

10. Мартиенко А.И. Институциональные преобразования собственности на объекты природно-ресурсного потенциала как основа трансформационных процессов в экономике природопользования //Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. Випуск 89-1. – Донецьк, ДонНТУ, 2005. – С.203-209.

Статья поступила в редакцию 17.04.2009

В.В. НЕБРАТ, к.е.н.,

ДУ „Інститут економіки та прогнозування” НАН України (м. Київ)

СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ В УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Стан і розвиток банківської системи є показником рівня зрілості кредитно-фінансових і грошових відносин у державі та, водночас, важливим чинником подальших ринкових перетворень і економічного поступу. Саме банківська система визначає можливості реалізації підприємницького потенціалу, забезпечує динамізм структурних перетворень і модернізації виробництва, слугує базисом становлення конкурентоспроможної національної економіки. З огляду на зазначене, ретроспективний аналіз першої хвилі ринкових перетворень української економіки в контексті реформ другої половини XIX ст. і, зокрема, вивчення історико-економічних процесів зародження та

діяльності банківської системи є підґрунтям розв'язання сучасних проблем ефективного функціонування цієї ключової ланки національного господарства.

Серед сучасних дослідників історії кредитно-фінансових відносин в Україні слід назвати Е. Лортікяна [1], Д. Крохмалюка [2], З. Комаринську [3]. Наукову спадщину українських економістів з питань ринкових реформ у галузі фінансів і кредиту вивчали С. Злупко [4], П. Леоненко [5], В. Фещенко [6]. Попередні історико-теоретичні напрацювання становлять міцний фундамент для розробки даної

© В.В. Небрат, 2009

проблематики. Разом із тим, варто зазначити, що більшість робіт російських і радянських авторів присвячено вивченню закономірностей розвитку банківської системи Російської імперії, без аналізу конкретно-історичних особливостей еволюції фінансових інститутів в Україні. Сучасні дослідники здебільшого розглядають питання кредитно-банківських відносин у контексті загальних ринкових перетворень. Невирішеною частиною загальної проблеми залишається історико-економічний аналіз процесу формування та розвитку вітчизняної банківської системи з позицій інституційного підходу, з урахуванням особливостей російської банківської політики щодо українського господарського розвитку та її наслідків.

Метою даної публікації є виклад результатів дослідження генези інституту банківського кредитування у другій половині XIX – на початку XX ст. як складової інституційної структури вітчизняної економіки та основи становлення системи фінансових інститутів ринку.

Перший історичний період розвитку банківської справи в Україні припадає на середину XVIII ст. – 1860 р., коли відбувалися поява та функціонування перших (державних) банків. До того часу кредитні відносини на теренах України – Русі забезпечувалися діяльністю лихварів, що досить негативно позначалося на розвитку господарства та добробуті народу. З метою викорінення системи лихварства та надання дворянству дешевого законного кредиту у 1754 р. було створено Державний позичковий і Комерційний банки [7, с. 165]. Проте, діяльність перших банків не була ефективною, так як дворяни, понабиравши кредитів, не тільки не збиралися повертати їх, а навіть не завжди сплачували відсотки; банківські звіти склалися доволі приблизно [8, с. 52]. Проіснувавши близько 30 років, ці заклади були ліквідовані, а натомість створено новий Державний позичковий банк. Проте його діяльність також була спрямована на забезпечення кредитами землевласників-поміщиків, у той час, як торгівля та промисловість залишалися без фінансової підтримки. Для порівняння варто зазначити, що банківська система провідних країн світу на кінець XVIII ст. являла собою розгалужену мережу банків, діяльність яких була заснована на комерційних засадах і спрямована на розвиток підприємництва. Функціональне навантаження, яке виконували ці фінансові установи, було породжене потребами торгівельно-промислового обороту приватних під-

приємств і цілком відповідало соціально-економічному устрою відповідних країн.

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. на українських землях, інкорпорованих Російською імперією, було відкрито мережу облікових контор російського Асигнаційного банку. Це було першою спробою організації комерційного банківського кредиту. Щоправда, діяльність контор була досить обмеженою і тривала не довго [9, с. 42]. Більш успішною виявилася така форма існування приватного кредиту, як банкірські заклади. Відтак значні обсяги обороту капіталів банкірів сприяли розвитку місцевої промисловості, торгівлі і навіть поміщицьких маєтків. Банківські операції за участі приватного капіталу наприкінці XVIII ст. набули поширення в Одесі, яка невдовзі стала слугувати „грошовим і кредитним ринком не лише для свого району, а й для всіх чорноморських і азовських портів, а частково й для Москви” [10, с. 238].

На початку XIX ст. виникли передумови для появи комерційних банків, які підтримували б торгівлю. Проте уряд всіляко зволікав із вирішенням цього питання і лише у 1817 р. було нарешті створено комерційний банк, але знову-таки – державний. Приватних банків у цей період взагалі не було, наявні торговельно-промислові підприємства могли розвиватися лише за рахунок власного капіталу, оскільки вважалося, що банківське кредитування створює спокусу „розвивати промисловість штучно” [1, с. 55]. Протягом 30-40-х років XIX ст. було відкрито контори Державного комерційного банку у Києві, Харкові, Полтаві та Кам’янці-на Поділлі.

Зародження приватного банківського кредиту в Україні пов’язане з іменем князя Є.І. Сангушка, який у своєму маєтку в м. Славуті на Поділлі у 1830 р. заснував Акціонерний позичковий банк, що був пізніше реорганізований у Славутський економічний банк (1847 р.). Аналогічну установу було засновано князем Сангушком у м. Білогірді. Головним видом діяльності зазначених банків було видання кредитів під заставу капіталу. Проте невдовзі банки було закрито нібито через участь їх засновника у Польському повстанні 1830-х років. Разом із приватними банківським установами в першій половині XIX ст. на території, що входили до складу Російської імперії, почали зароджуватися перші міські банки. Проте їхня діяльність мала дуже обмежений характер, до того ж нерідкими були випадки зловживань і розкрадання коштів. Повільний

процес еволюції вітчизняної банківської системи був обумовлений насамперед тривалим існуванням феодально-кріпосницького ладу, слабо вираженим поділом праці, гальмуванням розвитку товарно-грошових і кредитних відносин, повільним нагромадженням грошових капіталів у країні. Внаслідок відсутності розвиненої мережі банківських закладів, комерційного та промислового кредиту до середини XIX ст. не було ґрунту для формування ринкових фінансових інститутів.

Другим етапом формування інституту банківського кредитування є період формування вітчизняної банківської системи ринкового типу (1860–1894 рр.), коли відбувались активні процеси реорганізації існуючих кредитних закладів та створення нових банків. У 1860 році в Російській імперії був заснований Державний банк, що мав започаткувати створення якісно нової кредитної системи [2, с.58]. В Україні функціонувало три його контори – у Києві, Харкові, Одесі та близько двадцяти відділень в інших містах, що здійснювали кредитування торгівлі, транспорту і промисловості [1, с.28]. Протягом тривалого часу (від створення до 1895 року) Державний банк не був емісійним банком, що випускає банкноти та регулює грошовий обіг. Особливе значення серед активних операцій банку мали облік векселів і видача позик під державні цінні папери. При цьому кредитування землевласників, селян, ремісників, дрібної промисловості та установ дрібного кредиту необхідного розвитку не було. Більшість ресурсів Держбанку поглинало фінансування (пряме і непряме) потреб держави та підтримуваного ним іпотечного кредиту для поміщиків. Спочатку це виявлялося у використанні його комерційних ресурсів для ліквідації казенних банків та для інших потреб казни, потім – у вкладанні коштів у державні та гарантовані цінні папери, ще пізніше – нагромадженні (за рахунок скорочення кредитування господарства) золотого запасу для підготовки грошової реформи.

Крім Державного банку в руках уряду були два великі заклади іпотечного кредиту – Селянський поземельний та Дворянський банки. Державний селянський банк, створений у 1882 році, мав в Україні 9 філій [12, с.328]; його основна функція полягала у наданні селянам довгострокових позик під заставу землі, яку вони купували у поміщиків. Фактично, банк допомагав поміщикам вигідно продавати свої землі, а високі відсотки сприяли фінансовому узалежненню селян. Дворянський земельний

банк, заснований 1885 року, в Україні мав сім філій, котрі надавали довгострокові позики дворянам-землевласникам, постійно знижуючи розмір відсотків [13, с.95]. Діяльність цього банку сприяла збереженню кріпосницьких пережитків і перекладенню фінансового тягара на плечі найбідніших верств населення.

Отже, імперська банківська політика не сприяла кредитуванню промисловості, формуванню національного ринку капіталів та зростанню підприємництва, натомість – консервувала феодально-становий характер господарських відносин, гальмуючи розвиток капіталістичних відносин у країні. Як зазначав В. Голубничий, хоча державна банківська система була цілком інтегрованою в усій імперії, зважаючи на кредитовий, а не інвестиційний характер державних банків, і загалом слабкий розвиток кредиту в Російській імперії, суттєвого впливу на розвиток української економіки ця система не мала [14, с. 7].

У перші десятиліття після реформи виникали приватні, в тому числі акціонерні, банки, міські комерційні банки, товариства взаємного кредиту, позичково-ощадні товариства тощо. В Україні діяли 10 із 39 акціонерних банків імперії, серед них: Київський приватний комерційний банк, Харківський торговельний, Одеський комерційний, Київський (з 1896 року – Південноруський) промисловий, Катеринославський комерційний та інші банки [13, с. 95]. Клієнтами товариств взаємного кредиту були, переважно, представники середньої буржуазії. Наприкінці XIX ст. такі товариства діяли в 23 губернських і повітових містах України. Ці грошово-кредитні установи покликані були задовольнити потреби вільного підприємництва у додаткових коштах. Але значна частина їх вела операції лихварського характеру, мало послуговуючи розвитку виробництва. Натомість, міські банки, що давали позики під заставу нерухомості, кредитували переважно місцеву промисловість: київські банки – в основному рафінадно-цукрові та борошномельні підприємства; харківські й катеринославські – кам'яновугільну і металургійну промисловість [12, с. 329].

Особливою рисою формування кредитних відносин в Україні було поєднання імперської банківської системи та місцевих форм розвитку позичкового капіталу. Розклад натурального господарства, дальший розвиток товарно-грошових відносин створювали дедалі більш гостру потребу в кредиті у селян, ремісників, представників дрібної буржуазії міста.

Ця потреба, в основному, задовольнялася, як і раніше, лихварями, що підривало економічні основи утвердження капіталістичного господарства, затримувало формування середнього класу. Проти вагою лихварству стали позичково-ощадні каси, кредитні спілки, осередки самопомочі та інші форми кооперації дрібних власників.

У пореформену добу, незважаючи на трансформацію банківської системи та розвиток кредитних відносин, трактування політико-економічного змісту банківської діяльності як інституту ринкового господарства було вкрай обмеженим. У найбільш ґрунтовній роботі з цієї проблеми «Краткий обзор истории и теории банков» А. Бішофа (1887 р.) банки розглядаються в двох аспектах: як установи, що займаються посередництвом при різних формах розрахунку, та як установи, що слугують посередниками при наданні кредиту [12]. Тобто суспільна роль банків усвідомлювалася як посередницька у різних розрахункових та платіжних операціях. Банки також сприймалися як місце надійного зберігання грошей та коштовностей, а вклади в банк як можливість отримання доходів (відсотків). Таким чином, як бачимо, капіталотворча роль банків недооцінювалася, механізми мобілізації вільних грошових ресурсів та їх перетворення в інвестиції тільки формувалися, а відтак інститут банківського кредитування лише зароджувався.

Завдяки законодавчому регулюванню, а також більш-менш спокійним і врожайним рокам, що настали наприкінці XIX ст., в Російській імперії починається індустріальний бум, настає інтенсивне пожвавлення й у галузі приватного банківництва. Розширюється мережа банківських закладів, що формувалася на комерційних засадах. На цьому етапі розвитку вітчизняної банківської системи (1894–1817 рр.) відбувався процес активного зрощення банківського капіталу з промисловим. Монополістичні тенденції, що потужно виявилися в Російській імперії на ґрунті союзу фінансово-промислових кіл та уряду, призвели до масового заснування військово-промислових компаній, що працювали на замовлення уряду, а не на ринок, і фінансувалися банками, які, в свою чергу, спиралися на урядову підтримку. Державному банку дозволялося здійснювати облік платежів промисловим підприємствам, що мали бути видані їм згідно з контрактами з казенними установами, під забезпечення соловекселів та актів, які засвідчували дійсність та прийом виготовлених ними виробів [16, с. 229–

230]. У цей же час банку було дозволено у виняткових випадках відступати від статей статуту та надавати довготермінові кредити під негарантовані й нічим не забезпечені цінні папери. Це нововведення дало змогу банкам і банкірам створювати фінансові об'єднання з метою зменшення власних ризиків за рахунок залучення коштів Державного банку. Надання нестатутних позик стало офіційною практикою, особливо поширеною в роки економічної кризи.

На початку XX ст. подовжувалося розширення мережі громадських міських і сільських банків, розвивався комерційний банківський кредит. Проте, потужний тиск загальноросійських банків та штучний захист від конкуренції, який вони отримували від держави, не сприяв діяльності місцевих українських банків та послаблював їх роль у господарському житті краю. Структура української банківської системи другої половини XIX – початку XX ст. мала низку характерних рис, що відображала особливості фінансово-господарського розвитку України порівняно з Росією. Напередодні революційних подій 1917 р. банківська система включала: на I рівні – контори та відділення Державного банку, державного Селянського земельного банку та Дворянського поземельного банку Російської імперії; на II рівні – акціонерні комерційні банки, кооперативні банки та сільські банки, міські громадські банки, а також відділення загальноросійських акціонерних комерційних банків; на III рівні – приватні земельні та поземельні (іпотечні) банки. Найбільш розвиненою була мережа приватних іпотечних банків. Діяльність приватних комерційних банків у зв'язку з централізацією комерційного кредиту в основному була представлена великою кількістю відділень петербурзьких банків. Завдяки становленню інституту банківського кредитування відбулося піднесення у вугільно-металургійній, машинобудівній, цукровій, борошномельній, горілчаній та інших галузях промисловості, оскільки саме банки займалися організацією та фінансуванням експорту основних вітчизняних товарів. Разом з тим, промисловий та сільськогосподарський кредит залишалися на низькому рівні, що гальмувало технічний прогрес, консервувало централізовану державну модель фінансового забезпечення економічного розвитку.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

1. До середини XIX ст. в Україні домі-

нували феодально-кріпосницькі відносини, які гальмували розвиток ринкового господарства. Розвиток грошово-кредитних відносин і становлення інститутів кредитного господарства відбувалися в межах повної монополії держави у галузі фінансової діяльності та поширення лихварства як проторинкової форми існування позичкового капіталу. Неefективність існуючого грошового забезпечення та зростаючі потреби господарського розвитку зумовили започаткування банків як інституцій державного кредитування. Протягом XVIII – першої половини XIX ст. банківські операції здійснювалися державними банками, такими як Державний комерційний банк, Державний позичковий банк, Дворянський банк тощо.

2. Після реформ 1860–70 рр. у країні відбулося економічне піднесення, яке засвідчило прогресивну роль модернізації банківської системи, зокрема створення комерційних і громадських банків з численними відділеннями, конторами, агентствами тощо. Мережа недержавних банків сприяла швидкому нагромадженню капіталів та активізації господарсько-підприємницької діяльності. Можна стверджувати, що саме в цей період відбулося становлення інституту банківського кредитування як системи загальнодержавних і загальноприйнятих норм економічної поведінки у сфері фінансової діяльності та відносин між громадянами, суб'єктами господарювання та державою в особі її органів, що визначають надання позичок на умовах повернення, платності та терміновості спеціалізованими банківськими установами з метою забезпечення промислових, комерційних і споживчих потреб.

3. Проблеми розвитку кредиту та суперечності ринкового реформування банківської діяльності у другій половині XIX – на початку XX ст. розкрито в працях відомих українських і російських учених-економістів та фінансистів-практиків, а саме: М. Бунге, А. Антоновича, Д. Батюшкова, П. Мігуліна, Д. Піхна, М. Туган-Барановського, С. Вітте, О. Бімана, Є. Ламанського, Л. Ходського, І. Левіна, О. Зака, М. Весселя, Л. Яснопольського, Ю. Жуковського, В. Судейкіна, Я. Сербіновича, М. Соболева та ін. Більшість учених наголошували на необхідності створення ринкових інститутів кредитування при збереженні ключової ролі держави у фінансовій сфері. Наукова полеміка з питань роздержавлення кредиту та розподілу повноважень між різними рівнями банківської системи, теоретичне обґрунтування напрямів її розвитку, зокрема станов-

лення земельного та промислового кредиту сприяли прогресивним зрушенням у державній банківській політиці.

4. Банківська система, що сформувалася внаслідок реформ другої половини XIX ст. і мала забезпечити розвиток економіки на основі ринкових перетворень, не була органічною, цілісною і самокерованою. Її структура формувалася урядом Російської імперії, який встановлював рамки розвитку фінансових інститутів. Вплив держави на банківську систему здійснювався за такими напрямками: по-перше, всі фінансові заклади функціонували на основі статутів, що затверджувалися імператором після відповідного висновку міністра фінансів та обговорення в державних законодавчих органах. Зміни до статутів вносились аналогічно, тому уряд міг домогтися включення до статуту таких обмежень і пунктів, які вважав за необхідне. По-друге, безпосередній вплив на банківську діяльність уряд чинив шляхом прийняття законів, що регулювали таку діяльність, дозволяли чи забороняли певні види банківської діяльності тощо. По-третє, держава, в особі міністра фінансів і Ради державних кредитних установ, безпосередньо контролювало банківську діяльність шляхом розгляду обов'язкових щорічних звітів і проведення ревізій. Таким чином, керівництво банківською діяльністю та її контроль здійснювали як законодавчі, так і виконавчі та розпорядчі органи державної влади.

5. Дослідження архівних матеріалів, документів фінансової звітності та судочинства, урядових записок, публікацій у пресі та наукових праць учених радянського періоду, які виконані на історичних джерелах, що нині втрачені, засвідчують, що процес ринкової трансформації банківської системи не був послідовним і цілісним. Це зумовлено політикою уряду, направленою на збереження станово-патріархальної інституційної структури суспільства, загостренням суперечностей між економічними інтересами різних соціальних груп та потребами фінансового забезпечення промислово-технічного розвитку. Суттєвим чинником квазіринкових перетворень у банківській сфері та формування державно-монополістичних тенденцій було те, що в країні зберігались феодально-патріархальні інститути влади-власності, були повністю відсутні дієві форми самоорганізації та самоуправління, органи громадянського суспільства тощо. В умовах інституційно-правової недостатності фінансового забезпечення економічного розвитку союз

банкiрiв, промисловцiв та уряду мав непродуктивний, корупцiйний i спекулятивний характер.

6. Інституційною основою економіки, що сформувалася внаслідок першої хвилі ринкових реформ, стали засади державного капіталізму з відповідними фінансовими інститутами – державний кредит, урядові замовлення та гарантії, казенні банківські установи, боргове фінансування непродуктивних витрат бюджету, нестатутні позики банків. Система промислового та аграрного кредиту не задовольняла потреб розвитку економіки і не відповідає вимогам формування національного ринку. Натомість у вітчизняній господарській практиці склалася традиція, яку можна розглядати як інститут, – тiньовий перерозподiл державних коштів на користь бюрократії та наближених до уряду фінансово-промислових кiл. Банківське кредитування слугувало потужною складовою цієї системи перерозподільних відносин, яка продовжує функціонувати і сьогодні. Актуальні проблеми розвитку кредитно-фінансової системи України мають глибоке історичне коріння, що формувалося в умовах ринкових, квазіринкових та антиринкових перетворень вітчизняного господарства.

Література

1. Лортикян Э.Л. История экономических реформ: Мировой опыт второй половины XIX–XX вв. : [монография] / Э.Л. Лортикян. – Харьков : Консум, 1999. – 288 с.
2. Крохмалюк Д. Банківська справа в Україні у складі Російської імперії (друга половина XIX ст. – 1917 р.) / Д. Крохмалюк // Вісник НБУ. – 2000. – № 9. – С. 58–63.
3. Комаринська З. Українські банки та їх сподвижники (кінець XIX ст. – 1939 р.) : [монографія] / Зоряна Комаринська. – Львів : ЛБІ НБУ, 2006. – 159 с.
4. Злупко С.М. Українська економічна думка. Постаті і теорії / С.М. Злупко. – Львів : Євросвіт, 2004. – 544 с.
5. Леоненко П.М. До історії української фінансової думки / П.М. Леоненко // Фінанси

України. – 1999. – № 9 (45). – С. 6–17.

6. Фещенко В.М. Дослідження проблем становлення та розвитку ринкового господарства в працях економістів України другої половини XIX – початку XX ст. : [монографія] / В.М. Фещенко. – К. : КНЕУ, 2003. – 187 с.
7. Скоморович І.Г. Еволюція банківської справи в Українських землях / І.Г. Скоморович // Фінанси України. – 2002. – №7. – С. 137–144.
8. Тицкий С.И. Всемирная история денег, кредита и банков / С.И. Тицкий. – К. : Крещатик, 1997. – 836 с.
9. Каценеленбаум З.С. Учение о деньгах и кредите: в 2 ч. – Ч. II: Кредит и кредитные учреждения / З.С. Каценеленбаум. – Москва : Издательство «Экономическая жизнь», 1927. – 567 с.
10. Боровой С.Я. Кредит и банки России (середина XVII в.–1861 г.) / С.Я. Боровой. – М. : Госфиниздат, 1958. – 288 с.
11. Биман А.Б. История банков. Историческое развитие банков в России и за границей с древнейших времен и до наших дней / А.Б. Биман. – С.-Петербург : типография Г.А. Шумахера и Б.Д. Брукера, 1914. – 117 с.
12. Історія УРСР: У 8 т. – Т.3. – К., 1978.– 607с.
13. Чекушина Ю.М. Нариси з економічної історії України / Ю.М. Чекушина, І.В. Толстих. – К., 2003. – 140 с.
14. Голубничий В. Три лекції про економіку України / В. Голубничий. – Мюнхен–Нью-Йорк : Видавництво „Україна і діаспора”, 1969. – 24 с.
15. Бишоф А. Краткий обзор истории и теории банков с приложением «Учения о биржевых операциях» / А. Бишоф; [перевод с нем. С. Окновского]; под ред. В. Левитского. – Ярославль : типолитография Г. Фальк, 1877. – 105 с. + II с.
16. Гурьев А. Очерк развития кредитных учреждений в России / А. Гурьев. – С.-Петербург, 1904. – 250 с. + IV с.

Статья поступила в редакцию 17.04.2009